БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ЛОЙИҲАЛАШГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ДИДАКТИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ

Б.Б.Маъмуров

Мақолада бўлажак ўқитувчиларни шахсга йўналтирилган таълим жараёнини лойиҳалашга тайёрлашнинг дидактик хусусиятлари ва йўналишлари, шунингдек, ижодий сифатлари, педагогик компетентлиги, ўз фаолиятини лойиҳалаш кўникмаларини такомиллаштириш масалалари ўз аксини топган.

Калит сўзлар: *шахс, фаолият, лойиҳалаш, компетентлик, ижодийлик, дидактик хусусиятлар, ёндашув.*

В статье освещены дидактические особенности подготовки будущих учителей к проектированию процесса образования, ориентированного на личность, а также вопросы усовершенствования творческих способностей, педагогической компетентности, навыков планирования индивидуальной деятельности.

Ключевые слова: *личность, деятельность, проектирование, компетентность, креативность, дидактические особенности, подход.*

The article shows the features of didactic training of future teachers to design the educational system , as well as the formation of creative skills and pedagogical competence .

Key words: *personality, work, design, competence, creativity, didactic particular approach.*

Бугунги кунда бўлажак ўқитувчиларни шахсга йўналтирилган таълим жараёнини лойиҳалашга тайёрлаш алоҳида аҳамиятга эга. Бунда ўз-ўзини касбий ривожлантиришига қаратилган бир қатор илмий-назарий ёндашувларга таяниш муҳимдир. Бундай ёндашувлар кўплаб мутахассисларнинг изланишларида ўз ифодасини топган. М.Очилов, Ж.Ғ.Йўлдошев, Р.Х.Джураев, О.Ҳайдарова,

Б.Р.Жураеваларнинг ишлари бунга мисол бўла олади.

Бўлажак ўқитувчининг ўз-ўзини мустақил ривожлантириши унинг онгли мақсадга йўналтирилган кенг кўламли фаолияти бўлиб, ўзининг касбий ҳамда ижодий сифатларини шакллантириш, мазкур соҳадаги салбий ҳолатларни бартараф этишга қаратилгандир. Бунинг учун бўлажак ўқитувчиларда ўзи ва ўз фаолиятига масъулият билан ёндашиш кўникмаси шаклланган бўлиши лозим.

Шахсга йўналтирилган таълим жараёнида ўқувчиларга мустақил ривожланиш имкониятини бериш орқали улар ва ўқитувчиларнинг ўзаро дўстона, ишчан мулоқоти вужудга келади. Мулоқот жараёни эса, ўз навбатида, ўқувчиларнинг билиш фаоллиги ва мустақил ривожланишларини вужудга келтириш орқали амалга оширилади. Кўринадики, бўлажак мутахассис ўзини шахсий-касбий такомиллаштириш асосида янги даражага кўтарилишга интилади, бу билан унинг касбий ахлоқий такомиллашуви таъминланади.

Бўлажак ўқитувчининг ўз-ўзини ривожлантиришга интилиши унда фаоллик, мустақиллик, мустақил билим олиш ва ўз-ўзини ривожлантириш эҳтиёжини вужудга келтиради. Бу жараён бевосита ўқувчилар билан мулоқот асосида педагогик амалиёт босқичида амалга оширилади. Шак-шубҳасиз, таълим-тарбия жараёни ўқувчиларнинг ўзларида ўз-ўзини билиш, баҳолаш, назорат қилиш ҳамда ихтиёрий такомиллашиш эҳтиёжини вужудга келтириш орқали таъминланади.

Шахсга йўналтирилган таълим – ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ривожланиши уйғун тарзда амалга ошадиган жараёндир. Мазкур жараённинг ҳар бир иштирокчиси ўз фаолияти давомида ушбу ёндашувга амал қилиши лозим. Бу эса ўқитувчилардан шахсий куч-қувват ва билимларини сафарбар қилишни талаб этади. Натижада ўқитувчи ўзининг касбий такомиллашуви ва ўқувчилари ҳақида ўйлай бошлайди. Шу боис ҳам бўлажак ўқитувчининг ўз-ўзини касбий ривожлантириши муҳим, бу унинг педагогик жараёнларни билиши, аниқ лойиҳалаштира олиши ва мақсадга мувофиқ тарзда ташкил эта олишига хизмат қилади.

Педагогик амалиёт жараёнида ижодкор талабаларнинг мустақиллик даражаси кескин тарзда ошади. Шунинг учун ҳам талабаларнинг ўз устларида ишлай олишлари алоҳида аҳамиятга эга. Бўлажак ўқитувчи ўз-ўзини ривожлантириш мақсадида мустақил билим олишга киришар экан, биринчи навбатда, ўз имкониятларини тўғри баҳолай олиши керак. Ҳар бир мутахассис касбий тайёргарлик жараёнида ўзининг кучли ва кучсиз томонларини аниқлай олиши лозим. Шунга кўра, бўлажак ўқитувчилар учун қуйидагилар муҳим ҳисобланади:

- ўзининг шахсий сифатларини билиш ва баҳолаш;
- ўз хулқ-атворида нимани ўзгартириш зарурлигини аниқлаш;
- ўзига таъсир қилиш йўллари ва усулларини эгаллаш кабилар.

Бугунги вазиятда ўқитувчининг юксак педагогик даражасини нафақат ўз фанини чуқур ўзлаштиргани, балки ўқувчиларни ижодкор шахс сифатида тарбиялай олиши ҳам ифодалайди.

Бўлажак ўқитувчиларнинг ўқувчиларда ўз ривожланиш траекторияларини шакллантириш, ўзларини ижодий ривожлантиришга қаратилган фаолиятини лойиҳалаштириш кўникмаларини шакллантириш қуйидаги йўналишларда амалга оширилиши керак:

- ўқувчиларнинг ўз дунёқарашлари ва фаолиятлари ҳақидаги билимларини чуқурлаштириш;
- ўқувчиларнинг ўз эҳтиёжлари, майллари, одатлари, лаёқатларини тўғри баҳолай олишларига имконият яратиш;
- ўқувчиларнинг ўз касбий мойилликлари, қизиқишлари ва лаёқатларини аниқлашга кўмаклашиш;
- ўқувчиларнинг ўз касбий мавқеларини аниқлашларига хизмат қиладиган фикрий фаолиятларини кенгайтириш;
- ўқувчиларда ўз-ўзини тарбиялаш, мустақил билим олиш, ривожланиш ҳамда такомиллашиш истагини уйғотиш;
- хулқ-атворларидаги салбий ҳолатларни бартараф этишга кўмаклашиш мақсадида ҳар бир ўқувчини чуқур ўрганиш;
- ўқувчиларнинг ўзларидаги муайян сифатларни аниқлашларига хизмат қиладиган методлар ва усуллар билан таништириш кабилар.

Бунинг учун ўқитувчи ижодкор ва новатор бўлиши лозим. Шунинг учун ҳам бўлажак ўқитувчиларнинг ўзларини ижодий ривожлантиришига эришиш алоҳида долзарблик касб этмоқда. Бунинг учун эса, биринчи навбатда, олий педагогик таълим муассасаларида қулай педагогик-психологик муҳитни вужудга келтириш лозим.

Дастлабки педагогик-психологик шарт-шароитлар сирасига:

а) талабаларда ўз-ўзини касбий такомиллаштириш эҳтиёжини вужудга келтириш, б) уларнинг мустақил ижодий ривожланишини таъминлаш; в) Ўзбекистон мактаблари ва хорижий таълим тизимида мавжуд илғор педагогик тажрибаларни мунтазам ўрганиш ва таҳлил қилиш кабиларни киритиш мумкин.

Педагогик ёндашувларга таянган ҳолда эҳтиёжни инсоннинг муайян ҳолати сифатида баҳолаш мумкин. Мазкур ҳолат уларни ниманидир синаб кўришга ундайди. Эҳтиёжларни қондириш жараёни шахснинг мақсадга йўналтирилган фаолияти орқали амалга ошади. Эҳтиёж инсон фаоллигининг манбаи ҳисобланади. Унинг асосий мақсади – шахснинг истаклари ва мазкур истакларни қондириш ҳолатлари орасидаги мутаносибликни вужудга келтиришдан иборат.

Педагогик фаолиятни амалга ошириш учун фақатгина эҳтиёжнинг ўзи етарли эмас. Бунинг учун бўлажак ўқитувчиларнинг имкониятларини фаоллаштирувчи мотивлар ҳам зарур. Ушбу мотивлар уларнинг ижодий жиҳатдан ўз-ўзини ривожлантириши ва аниқ фаолиятни амалга оширишига кўмаклашади. Шу билан бир қаторда, бўлажак мутахассисларнинг касбий мойиллиги ҳам уларни фаолликка ундайди.

Иккинчи муҳим шарт – йўналиш демакдир. Бўлажак мутахассисларнинг фаолияти таркибида йўналтирувчи қувват сифатида унинг майллари намоён бўлади. Ҳар қандай фаолиятнинг самарали кечиши ва сифатли натижалар бериши, ёркин, кучли, чуқур касбий майллар мавжуд бўлгандагина фаол ҳаракатланиш истагини туғдиради. Бўлажак мутахассис ўз қувватини тўлиқ сафарбар қилган ҳолда қийинчиликларни самарали бартараф этиши, қулай бўлмаган шароитларда ўзи учун ривожланиш имкониятини яратиши, ўз мақсадига қатъий интилиши мумкин. Буларнинг барчаси олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг ўқув-билув ҳамда касбий-педагогик фаолиятларига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Агар бўлажак ўқитувчиларда билиш қизиқишлари етарлича ривожланган бўлса, мазкур жараён янада самарали кечади. Педагогик фаолиятга нисбатан ижодий муносабат, касбий билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш эҳтиёжи, ўз ижодий қуввати, таълим жараёнини лойиҳалаштириш кўникмаларини ривожлантиришга интилиш ўзини ўқитувчи сифатида намоён қилиш имкониятини беради. Бу, ўз навбатида, бўлажак ўқитувчиларни ижодий фаолиятга йўналтириш омили сифатида хизмат қилади. Бу қуйидагиларга боғлиқ:

- бўлажак ўқитувчиларга касбий ривожланиш имконини берадиган қулай педагогик-психологик муҳитнинг мавжудлиги;

- ишчан ҳамкорлик муҳитини вужудга келтириш учун биргаликда ишлайдиган ижодий гуруҳ шакллантирилгани;

- педагогик ҳамкорликнинг ривожлантирилиши;

- ижодий инновацион муҳитнинг вужудга келтирилгани;

- педагогик амалиёт жараёнида таълим муассасалари раҳбарлари ва педагогик жамоа томонидан янги ғоялар ва педагогик лойиҳаларнинг қўллаб-қувватланиши;

- инновацион фаолиятнинг ички ва ташқи босимлардан холилиги ва мустақиллигининг таъминлангани;

- бўлажак мутахассисларнинг иқтидор ва лаёқатларидан келиб чиққан ҳолда тўғри танлангани ва мақсадга мувофиқ тарзда йўналтирилгани;

- бўлажак мутахассисларни педагогик ижодкорликка мунтазам йўналтиришга қаратилган педагогик чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилгани ва татбиқ этилгани кабилар.

Олий таълим муассасасида бундай муҳитни вужудга келтириш талабаларнинг ўзларини ижодий жиҳатдан ривожлантиришлари учун муҳим йўналтирувчи омил бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, ўқувчиларни ижодий фаолликка ундовчи муҳим омил – ижодий фаолликка ундовчи шахсга йўналтирилган ўқув-билув муҳитини тўғри ташкил эта олиш ҳамда уларнинг иқтидор, қизиқиш ва лаёқатларини аниқ ҳисобга олган ҳолда мазкур жараённи лойиҳалаштиришдир.

Учинчи муҳим шарт бўлажак мутахассисларни педагогик йўналтиришдан иборат бўлиб, таълим жараёни субъектлари орасида турлича йўналтирувчи воситаларни мақсадга мувофиқ тарзда қўллашни англатади. Бундай йўналтирувчи имкониятлар сирасига ўқув-билув жараёнида турли вазиятларни мақсадга мувофиқ тарзда ташкил этишни киритиш мумкин.

Инсоннинг ҳар қандай фаолияти, мазкур фаолиятнинг мақсади, усуллари, натижалари унинг онгида олдиндан лойиҳалаштирилади. Ушбу лойиҳалар мазкур фаолиятни йўналтиради, унга туртки беради ва мувофиқлаштиради. Қўйилган мақсадга эришиш ва кафолатланган натижа олиш учун таълим олувчилар ички қониқиш ва муваффақиятдан қувониш ҳиссини туядилар. Ўзининг истиқболини кўра олиш, муваффақиятдан қувониш ҳиссини туйиш бўлажак мутахассисларда ижобий кечинмалар уйғотиб, уларнинг ички фаолликлари ва ижодий тараққиётларига туртки бўлади.

Бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлаш – узлуксиз педагогик таълим олишга йўналтирилган жараён бўлиб, дидактик шарт-шароитларга бевосита боғлиқдир. Қулай дидактик шарт-шароитлар бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлашнинг навбатдаги тўртинчи шарти бўлиб, ўқув жараёнининг муҳим омили сифатида уларнинг ўқув-билув фаолиятини кенгайтиришга хизмат қилади. Мазкур дидактик шарт-шароитлар бўлажак мутахас-

сисларни ижодкор шахс сифатида ривожлантиришга йўналтирилгандир.

Бўлажак ўқитувчиларнинг мустақил ижодий ривожланишларини ташкил этишга йўналтирилган ёндашувларнинг таҳлили дидактик шарт-шароитларни умумлаштириш имкониятини берди. Шу мақсадда мазкур дидактик шарт-шароитларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш имконияти туғилди:

- Ташкилий шарт-шароитлар ўқув жараёнини умумий тарзда ташкил этишни таъминлаб, предметлараро интеграция принципига таянган ҳолда амалга оширилади.

- Мазмун билан боғлиқ шарт-шароитлар умумий комплекс ўқув муаммоларини ажратишга йўналтирилган бўлиб, ҳар бир циклдаги ўқув фанлари орасида умумпредметларга хос ғоялар, назариялар, қонун-қоидалар, тушунчалар, методлар, усуллар ўз ифодасини топади.

- Фаолиятга асосланган шарт-шароитлар фаол ўқитиш шакллари ва методларини ижодий қўллашга йўналтирилган бўлиб, муайян ўқув тарбиявий вазифаларни ечишни назарда тутади, бунда ўқув жараёнига инновацион усуллар тизимли тарзда олиб кирилади.

- Психологик шарт-шароитлар бўлажак ўқитувчиларда қатъийлашган таҳлилий фаолият усуллари, ижодий фаоллик кўрсатиш йўллари, ташаббускорлик, таълимнинг ноанъанавий усулларини қўллаш амалиётига оид кўникмаларга таянган ҳолда амалга оширилади.

- Бошқарувга оид шарт-шароитлар бошқарув тартибига хос талабларга амал қилишни тақозо этади, улар сирасига бошқарув қарорларини қабул қилиш, уларни муайян мақсадга йўналтириш, бошқариш, мойилликни вужудга келтириш, ҳисобга олиш ва назорат қилиш, ўз-ўзини назорат қилиш, ахборотларни тўплаш ва уларга ишлов бериш кабилар киради.

Навбатдаги, бешинчи шарт-шароит – талабаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олишдан иборат. Талабалар ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўзларининг ижодий фаоллиги ва билимдонлиги билан бошқалардан фарқланиб турадилар. Бундай хусусият улар интеллектининг мураккаб таркибини ифодалайди. Талабаларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири ўзлари танлаган касбни эгаллашга йўналтирилган таълимий фаолиятни амалга оширишларидадир. Бундай фаолиятнинг етакчи белгилари сифатида касбий-ўқув ва илмий тадқиқотчилик фаолиятларини кўрсатиш мумкин. Касбий фаолият кўникмаларини эгаллаш етукликка эришишнинг дастлабки даври ҳисобланади. Бу давр бўлажак мутахассисларда шахсий-касбий сифатларнинг шаклланиши билан тавсифланади. Бундай сифатлар сирасига: мақсад сари интилиш, қатъийлик, ташаббускорлик, ўз-ўзини билишга интилиш, ўзининг шахсий кучига бўлган ишончни мустаҳкамлаш ҳамда ижодий лаёқатлилик кабиларни киритиш мумкин. Муайян, бир-бирига зид бўлган ҳаётий вазиятларга дуч келганда, талабалар ўз ижодий қувватларини фаоллаштирадилар ва аниқ мақсадга йўналтирадилар.

Таълим жараёнининг бошқа субъектлари билан муносабатга киришганда талабаларнинг фаоллиги яққол намоён бўлади. Бу фаоллик ўзаро диалог жараёнида аниқ кўзга ташланади. **Бу олтинчи дидактик шарт-шароит ҳисобланади.** Бўлажак ўқитувчиларни диалогик ёндашув асосида касбий тайёрлаш субъект-субъект муносабатларининг ўзига хос кўриниши бўлиб, мазкур муносабатларни амалга оширишнинг қулай имконияти сифатида намоён бўлади. Таълим жараёни субъектлари орасидаги бундай ўзаро ҳамкорлик ҳар доим ўзаро ҳурмат, бир-бирига ишонч, очиқлик, қизиқувчанлик, бир-бирини жалб этиш принципига таянган ҳолда амалга ошади.

Биргаликдаги ижодий фаолиятга асосланган ҳамкорлик биргаликда ижод қилиш муҳитини вужудга келтириб, ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлигининг юқори даражаси сифатида намоён бўлади. Бундай ўқув вазиятлари таълим олувчиларнинг ижобий сифатларни ўзлаштиришига самарали таъсир кўрсатади ва мустақил ривожланишнинг индивидуал-ижодий йўлини танлашларига асос бўлади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг амалий тайёргарликларини ташкил этишнинг асосий шарти уларнинг кўп томонлама йўналишга эга бўлишини таъминлашдан иборат. Бу жараёнда улар шахсга йўналтирилган педагогик фаолиятни лойиҳалаштириш тажрибасини эгаллайдилар. Бундай фаолият сирасига а) ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш ва уни методик жиҳатдан жиҳозлаш; б) таълим-тарбиявий ҳамкорликни йўлга қўйиш ва уни ташкил этиш; в) тадқиқотчилик ишларини амалга ошириш усулларини эгаллаш кабиларни киритиш мумкин.

Педагогик амалиёт табиий педагогик шарт-шароитлар ёрдамида талабаларда методик характердаги таҳлилий фаолиятни шакллантириш имконини беради. Бўлажак ўқитувчи тафаккурининг предмети ўз педагогик фаолиятининг воситалари ва методларини таҳлил қилишдан иборат. Шу билан бирга, улар амалий ечимларни ишлаб чиқиш ва амалда татбиқ этишга оид қарорларни қабул қилиш ҳақида ҳам ўйлашлари керак.

Педагогик амалиётнинг ижодий характерга эгалиги шундаки, мазкур жараёнда бўлажак ўқи-

тувчиларда тадқиқотчилик лаёқати ривожланади. Шу асосда улар ўқув-тарбия жараёнини ностандарт усуллар ёрдамида таҳлил қилиш имкониятига эга бўладилар. Бунда талабаларнинг ижодкор ўқитувчилар билан ҳамкорлик қилиши муҳим аҳамиятга эга: улар бу жараёнда ижодий характерга эга турли топшириқларни бажарадилар. Ўқув жараёнини лойиҳалаш, инновацион усулларни қўллаш вазиятларини моделлаштириш, ўқувчиларни ижодий фаолликка ундаш жараёнларини лойиҳалаштириш, иқтидорларини аниқлашга доир топшириқлар тузиш, эвристик топшириқлар устида ишлаш кабилар шулар жумласидандир. Шунга кўра, бўлажак ўқитувчиларнинг мустақил ижодий ривожланишларини ташкил этиш олий педагогик таълимнинг долзарб вазифаларидан биридир.

Адабиётлар:

1. Джураева Б.Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе изучения дисциплин педагогического цикла.: Автореф. дисс... канд.пед. наук.- Т.: 2002.- 21с.

2. Джураев Р.Ҳ., Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С. Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. – Т.: Фан, 2004. – 119 б.

3. Йўлдошев Ж.Ғ. Таълим янгиланиш йўлида. – Т.: Ўқитувчи, 2000. – 207 б.

4. Очилов М. Муаллим - қалб меъмори. Т.: Ўқитувчи, 2000.- 432 б.

5. Ҳайдарова О. Педагогик кадрлар тайёрлаш тизимининг самарадорлиги // Халқ таълими.- Т., 2006.- № 2.- Б.66-68.

Ўз ПФИТИ,
2015 йил 9 ноябрда қабул қилинган
(Тақризчи: доц. М.Ортиқова)